

KALLÓS MIKLÓS

LENIN ÉS A SZOCIOLÓGIA

Bármilyen egyszerű és publicisztikailag szokványos is a cím, nem egykönnyen született, különböző kérdőjelekkel kellett megküzdennem érte.

Először is túl sok tanulmányt, cikket olvastam és láttam már hasonló szerkezetű címmel; különösen most, a centenárium kapcsán a legkülönbözőbb összefüggésekben találkozhatunk ezzel az „és“-sel. Valahol, nem is olyan távoli emlékeim egyik rekeszében még előttem van egy nagyalakú barna könyv, amely csupa ilyen „és“-tanulmányokból állt; ma már pontosan tisztában vagyunk tudományos és politikai értékével. Persze, ezúttal merőben másról van szó. Lenin valóban minden idők egyik legnagyobb lángelméje, és a lángelme természetéhez tartozik, hogy ha csak egy szikrája is reáhull az alkotótevékenység bármelyik területére, maradandó értéket alkot. Lenin zseniális módon elemezte Tolsztojt, egyszerű sorokat írt Gorkijról és az orosz irodalom más klasszikusairól, de éppen saját vallomásai alapján joggal gondolom, hogy maga mosolyogná meg elsőként az ilyen tanulmány-címeket: „Lenin, az irodalomtudós“ vagy „Lenin, az esztéta“. Mint hivatásos forradalmár, mint hivatásos publicista, mint pártvezér és államférfi Lenin szükségképpen tanulmányozta, elemezte a társadalom anyagi, politikai és szellemi tevékenységének minden síkját, érintkezésbe került a legkülönbözőbb területekkel, értékeléseket és tennivalókat fogalmazott meg valamennyivel kapcsolatosan, de nyilvánvaló, hogy nem foglalkozott mindegyikkel belülről, hivatásszerűen. És éppen itt merült fel bennem az első kérdőjel: vajon a szociológia tekinthető-e olyan tudományágnak, mint amellyel Lenin hivatásszerűen foglalkozott? Lenin munkái alapján fenntartás nélküli igennel felelhetünk erre a kérdésre.

A másik kérdőjelet szintén a nem is olyan régmúlt hullámai sodorták felém. Emlékszem még olyan írásokra, amelyek éppen Leninre való hivatkozással igyekeztek kiiktatni a szociológiát a tudományos életből, és Lenin bírálata a szubjektivista és idealista szociológia fölött a szociológia bírálatának nyilvánították. Így vált a szociológia „burzsoá“ tudománnyá, és e képtelenség alátámasztására nem átaloltak éppen arra a Leninre hivatkozni, aki Marx után a legtöbbet tett a tudományos alapvetésű, történelmi materialista társadalomfelfogás, a marxista szociológia kiépítéséért. Mert lehetnek eltérő vélemények azzal kapcsolatosan, hogy a lenini *oeuvre* tartalmaz-e vagy sem, illetve, hogy milyen mértékben tartalmaz egy esztétikát vagy irodalomelméletet, de vitathatatlan, hogy az egész lenini elméleti mű szociológiai megalapozottságú. Mivel egy ilyen, az egész lenini életművön végigvonuló tudományterületről van szó, e néhány lapon hiába vállalkoznánk a címben jelölt téma valamenny-

nyire is átfogó kifejtésére. Megelégszünk csupán néhány gondolat, néhány szempont felvetésével.

*

Mi is tehát a szociológia helye és fontossága Lenin elméleti munkásságában?

Munkáinak tanulmányozása alapján bárki meggyőződhet arról, hogy Lenin tudományos tevékenységének irányulását a forradalmi mozgalom, a pártmunka követelményei határozták meg döntő módon. Lenin egyetlen nagyobb vagy kisebb terjedelmű munkája, egyetlen cikke vagy levele sem érthető meg az oroszországi és a nemzetközi munkásmozgalom adott időszaka sajátos kérdéseinek az ismerete nélkül, hiszen a mozgalom, a pártmunka volt Lenin életközege. Tanulságos ebből a szempontból nyomon követni Lenin filozófiai munkásságát. Családjának tagjaihoz, valamint elvtársaihoz és különösen pedig Gorkijhoz intézett leveleiből kitűnik, hogy Lenin már a század első éveiben figyelemmel kísérte az orosz marxisták között elterjedt „empírio...“-divatot, hogy igyekezett eleinte elválasztani egymástól a mozgalmi kérdéseket a filozófiai nézeteltérésektől, hogy csak akkor határozta el magát a különböző szubjektív idealista irányzatok elméleti bírálatára, a filozófiai materializmus megvédelmezésére, amikor úgy látta, hogy ez elkerülhetetlen, éppen a munkásmozgalom elméleti tisztaságának az érdekében. Így született meg a *Materializmus és empíriokritícizmus*.

Lenin filozófiai munkásságának következő, minden szempontból jelentős időszaka az első világháború emigrációban eltöltött éveire esik, amikor is rendszeresen és elmélyülten tanulmányozza a filozófiát, mindezekelőtt pedig Hegelt. E stúdiumok eredményeit foglalják magukban — zseniális megjegyzések és vázlatok formájában — a *Filozófiai füzetek*. A forradalom feltartóztathatatlan közeledésének idején Lenin „a forradalom algebrájának“, a dialektikának a tanulmányozását állította elméleti tevékenységének középpontjába. A harmadik „filozófiai mozzanat“ a lenini életműben a szovjetkorszakra esik, amikor is *A harcok materializmus jelentőségéről* írott cikkében a filozófiai munka főbb irányait övekezi ki a szocialista rend építésének körülményei között. Persze, Leninnek számos más írása is tartalmaz nagy fontosságú, filozófiai vonatkozású utalásokat és gondolatokat, de kétségtelen, hogy az említett mozzanatok jól kivehető csomópontokat jelölnek. Anélkül tehát, hogy ezzel a legkisebb mértékben is alábecsüljék Lenin filozófiai munkásságát, megállapíthatjuk, hogy az bizonyos, jól rögzíthető időszakokhoz és problémakörökhöz kapcsolódik.

Nos, a szociológiával más a helyzet, Lenin egész életét, tevékenységét a párt politikája, stratégiája és taktikája kidolgozásának és állandó tökéletesítésének szentelte, és evégett állandóan nyomon követte, elemezte az összes társadalmi folyamatokat, az összes társadalmi erők mozgását, minden politikai megállapítása szociológiai elemzésre épült. Az ügy, amelynek életét szentelte, amelynek alkotó tüzeiben elemésztődött, a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rend megdöntése és a szocialista fejlődés első alapköveinek lerakása, útjainak kijelölése — a világtörténelem leggrandiózusabb elméleti és gyakorlati szociológiai vállalkozása és teljesítménye volt.

Lenin mindenekeelőtt és mindenekefölött politikus volt, a szónak abban az értelmében, amelyet ő maga adott a politikának és a politikai munkának. Lenin kíméletlenül bírálta a politikai dilettantizmust, a politika tudományos jellegét hangoztatta, a politika logikáját fejtegette; mély megvetéssel kezelte a politikai intrikát, a malomalatti politizálást, a politikával való felelőtlen játékot (oroszul: *polityikansztvo*, románul: *politicianism*), és a politikát, az igazi, a felelős, a nagy politikát joggal tekintette a legfontosabb társadalmi tevékenységnek, mert a politika — úgymond — milliók és tízmilliók sorsa. Nos, az éppen így felfogott politika szükségképpen szociológia is egyben, abban az értelemben, ahogyan azt Antonio Gramsci fejti ki Machiavelliről szóló politikafilozófiai feljegyzéseiben: „Ami a szociológiában valóban fontos, az éppen a politikai ismeretek... a szociológia összes alproblémái a politikai ismeretek problémái.“

Amikor Leninről, a politikusról beszélünk, egyszersmind Leninről, a szociológusról szólunk.

*

Kezdetben — pontosabban: már a kezdetben — volt a szociológia. Felütjük Lenin összes műveinek első kötetét, amely három munkát tartalmaz. Két tanulmányt (*Újabb gazdasági mozgalmak a paraszti életben* és *Az úgynevezett piackérdésről*), valamint első könyvét: *Kik azok a „Népbarátok“ és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?* A legmélyebb benyomás, amely az első lenini munkák olvasása után marad bennünk, az, hogy Lenin első elméleti fellépésétől kezdve teljes vértetben, teljes marxista vértetben jelenik meg. Persze, sokan vélik és joggal Lenin egyik legnagyobb erényének az önmeghaladás képességét; ez azonban korántsem mond ellent annak a megállapításnak, hogy már ezekben az első írásokban Lenin megcsillogtatja mindama képességeit és kvalitásait, amelyek a marxizmus klasszikusainak a sorába helyezték: a marxista tanítások, a marxista gondolkodásmód bámulatosan mélyreható értését, a marxizmus iránt tanúsított határtalan és következetes ragaszkodást és hűséget, és mindezzel szerves egységben a marxizmus alkotó alkalmazásának és alkotó továbbfejlesztésének a képességét.

Meglepő és egyszersmind természetes is, hogy a lenini életmű alakulásában hogyan fedi egymást a „logikai“ és a „történeti“. Ha minden ismert körülménytől elvonatkoztatva, csupán elvi síkon tennők fel ezt a kérdést: mivel kell kezdenie egy marxista teoretikusnak elméleti tevékenységét, ha ezt a tevékenységet országának forradalmi átalakítása szolgálatába kívánja állítani? — önmagától adódik a válasz: mindenekeelőtt az ország gazdasági szerkezetének és az ehhez kapcsolódó társadalmi struktúrájának és mozgásának az elemzésével. Valóban, Lenin első írásai gazdaságszociológiai munkák (ezeken belül, az akkori oroszországi viszonyoknak megfelelően, megkülönböztetett figyelmet fordít az agrárszociológiai kérdésekre), és talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy tevékenységének ebben a korszakában az e téren végzett munkásságának a csúcsa *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című hatalmas mű. A politikai propagandamunka és ideológiai képzés Leninnek más munkáira irányítja elsősorban a figyelmet, és ez így is van rendjén. Azoknak azonban, akik hivatásszerűen foglalkoznak a szociológiával, az említett lenini munka ma is kiapadhatatlan kincseshánya.

Jogos és tennivágyó türelmetlenséggel szoktuk sürgetni a marxista szociológia mind erőteljesebb és mind gyorsabb ütemű fejlődését, de többek között az említett lenini munka is arra figyelmeztet, hogy vagy felületesség és tájékozatlanság, vagy pedig rosszindulatú ferdítés az az itt is, ott is fel-felbukkanó állítás vagy célzás, miszerint a marxista szociológia nem termelt ki nagy, szintetikus munkákat. Még ha el is tekintenénk, amit pedig nem tehetünk meg, a marxizmus klasszikus műveinek szociológiai megalapozottságától, szociológiai vonatkozásaitól, ha csak a *par excellence* szociológiai munkákat vennők számba, Engelsnek *A munkásosztály helyzete Angliában*, Leninnek *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című munkája (nem is beszélve *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* című munkáról, az *Állam és forradalomról*) olyan kaliberű szociológiai munkák, amilyenekkel egyetlen más szociológiai irányzat sem rendelkezik.

De vajon nem a szakmai elfogultság készítet-e bennünket arra, hogy a szóban forgó lenini munkákat szociológiai, és ne csupán gazdasági műveknek tekintsük? Állításunk igazáról meggyőződhet bárki, aki elolvassa vagy újra átolvassa a szóban forgó írásokat. Egyébként Lenin maga is nyilatkozik erről. „Ráadásul — írja egyik, 1899-ből keltezett levelében — itt van még a »szociológiai« és a »közgazdasági« kategóriák megkülönböztetésének gondolata, amit Sztruve indított útjára... P. Berlin... és Tugan-Baranovszkij pedig megismételt. Szerintem ez semmit sem ígér, csak definíciókkal úzótt egészen tartalmatlan és skolasztikus játékot, amit a kantisták hangzatosan a »fogalmak kritikájának«, sőt »gnoszeológiának« neveznek. Egyáltalában nem értem, mi *értelme* lehet az ilyen megkülönböztetésnek?? Hogyan lehet gazdaság társadalmon kívül?!” (Lenin *Művei*, 4. kiadás, 34. kötet, 23.).

Nem volna helyes ezeket a levélsorokat kiragadni természetes összefüggésükből és valamilyen általános érvényű episztemológiai és módszertani útmutatással változtatni. Azt is beléjük lehetne magyarázni, hogy lám, Lenin szerint nincs szűkség szociológiára, hiszen minden társadalomtudomány a társadalommal foglalkozik és ennyiben *per definitionem* szociológiai jellegű is. Mi sem volna tévesebb azonban egy ilyen szerű értelmezésnél. A klasszikusok munkáinak az ismerete alapján egy merőben más értelmezés nyilvánvaló, nevezetesen az általános társadalomfelfogás, a szociológiai szempont érvényesítésének a hangsúlyozása. Szükségtelen itt utalnunk arra, hogy a marxizmus legmonumentálisabb gazdasági munkája, *A tőke* nemcsak politikai gazdaságtani, hanem legalább olyan mértékben filozófiai, logikai, történelemfilozófiai és *szociológiai* munka is egyben. Ismeretes, hogy Lenin *Imperializmusa* sem tekinthető egyszerűen gazdaságtani munkának, hanem egyszersmind szociológiai és politikatudományi mű is.

Éppen az ilyen hozzáállás, az ilyen tárgyalási mód teszi Lenin minden írását szociológiailag megalapozottá. Ennek a kérdésnek a meg nem értése vagy figyelmen kívül hagyása nemcsak a marxista szociológia helyes megítélése és megértése szempontjából káros, hanem — véleményem szerint — egyik lehetséges forrása a különböző természetű egyszerűsítéseknek és vulgarizálásoknak is. Gondolok itt arra, hogy Lenin, a politikus és társadalomtudós, *elsősorban* politikai és általános szociológiai szempontból elemezte a szellemi élet különböző területeit és jelenségeit. A

szellemi élet jelenségeinek ilyenszerű megközelítése elengedhetetlen a marxista igényű elemzés és kutatás számára, ami azonban nem jelenti azt, hogy önmagában elégséges is. Mint arra már utaltam, véleményem szerint Lenin nem dolgozott ki sem irodalomelméletet, sem esztétikát, hanem megmutatta, hogyan kell megközelíteni az irodalmi, művészi jelenségeket a marxista szociológia és a kultúrpolitika oldaláról. Aki ezeknek az alapvető fontosságú és nélkülözhetetlen megállapításoknak és módszertani utalásoknak egyben olyan abszolút érvényt is tulajdonít, amely fölöslegessé teszi a tulajdonképpeni esztétikai, irodalomelméleti és más elemzéseket, az akarva-akaratlan meghamisítja Lenint.

*

Mondottam: már a kezdetben volt a szociológia. Ha Lenin első gazdasági tárgyú írásai, és különösen *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban*, a konkrét szociológiai kutatások példaképei (abban az értelemben is, hogy a marxista szociológia egyik alapvető követelményét érvényesítik rendkívüli hozzáértéssel és érzékkel, nevezetesen a konkrét kutatások egybekapcsolását a globális társadalomszemlélettel, a társadalom *egészének* a megismerésével és vizsgálatával), a *Kik azok a „Népbarátok“* ... és *A narodnyikság gazdasági tartalma* ... a marxizmus általános szociológiájának és történelemfilozófiájának a kifejtését tartalmazza. Újra és ismételtelen hangsúlyozni szeretném Lenin e munkái újraolvasásának a szükségességét és fontosságát a marxista szociológusok részéről. Szociológiai mozgalmunk jelenlegi szakaszában, pusztán szakszempontról is olyan értékekre bukkanunk bennük, amelyekre a múltban nem figyeltünk, nem figyelhettünk fel. Az ilyen szakszerű újraolvasás egyik nagy élménye Lenin *modernsége*.

Olvassák újra Lenint azok is, akiket megragadott a modern strukturalizmus vizsgálati módszere, és tapasztalni fogják, hogy éppen a marxizmus—leninizmus nyújtotta a társadalom következetesen strukturális és történeti felfogását, hogy a társadalmi struktúra elemzésében a Lenin kidolgozta, illetve továbbfejlesztette *társadalmi-gazdasági alakulat* kategóriája, valamint a szintén Lenin kifejtette társadalmi csoport- és osztályfogalom nélkülözhetetlen elméleti eszközök. Lenin említett munkái is nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a marxista társadalomfelfogás számos alapvető tétele bevonult a modern szociológiába, hogy olyan tételek döntő fontossága a társadalmi életben, mint a gazdasági tényező, vagy a társadalmi struktúrában elfoglalt hely jelentősége az emberek gondolkodásmódjának a meghatározásában — ahogyan például Bernard Barber amerikai szociológus írja — nem csupán a marxizmus tételei immár, hanem általában a jelenkori szociológia alapvető axiómái.

És ha már a társadalmi struktúrára és a strukturalizmusra utaltam, említsem meg, hogy Lenin munkái modernül hatnak azért is, mert elemzései és fejtegetései *implicit*e útmutatást adnak a mai strukturalizmus kritikája és marxista meghaladása számára, mindenekelőtt azzal, hogy Lenin a strukturális elemzéseket következetesen egybekapcsolja a történetiség szempontjának érvényesítésével. A szubjektív idealista társadalomfelfogást bírálva, a Marxot nem értőkkel és a marxhamisítókkal hadakozva, Lenin ismételtelen érvényt szerez annak a marxi gondolatnak, amelyet *A német ideológia* úgy fogalmaz meg, hogy az új társadalomfelfogás csak egyetlenegy tudományt ismer, a történelem tudományát.

Napjaink szociológusai számára nélkülözhetetlen útmutatóként szolgálnak Lenin sorai, akinél következetesebben senki sem védelmezte a marxista tanítások igazát és általános érvényét: „Egyetlen marxista sem tekintette soha Marx elméletét holmi mindenkire kötelező történetfilozófiai sémának, többnek, mint egy bizonyos meghatározott társadalmi-gazdasági alakulat magyarázatának... Egyetlenegy marxista sem alapította soha szociáldemokrata nézeteit másra, mint arra, hogy megfelelnek-e a valóságnak és az adott... társadalmi és gazdasági viszonyok történetének, s nem is alapíthatta másra, mert ezt az elmélettel szemben támasztott követelményt maga Marx, a »marxizmus« megalapítója mondja ki világosan és határozottan s tette meg az egész tan tengelyévé“ (Lenin *Művei*, 4. kiadás, 1. kötet. 194.).

A történelmi helyzet, az első győztes szocialista forradalom világtörténelmi jelentősége, hasonlíthatatlan adottságai és képességei szükegképpen tették meg Lenint, az oroszországi forradalmi munkásosztály vezérét az egész nemzetközi kommunista mozgalom vezetőjévé és tanítójává. De senki Leninnél gondosabban nem óvta a kommunistákat, a marxistákat attól, hogy analógiákkal és párhuzamokkal helyettesítsék a sajátos helyzetek önálló tanulmányozását és megoldását. A *baloldaliság*... és más munkáiban Lenin gondosan mérlegeli és elemzi az októberi forradalom nemzetközi jelentőségét, az általános és sajátos dialektikáját a szocialista forradalomban és a szocialista építésben. Akár az oroszországi nemzeti kérdést elemzi, akár a forradalom első esztendőinek gazdasági tapasztalatait foglalja össze vagy az államépítés kérdéseiről szól, ismételtelen hangsúlyozza, hogy máshol és más történeti helyzetben más, a sajátos feltételeknek megfelelő megoldásokat kell keresni.

Lenin számára csak egyetlen marxizmus, az *alkotó* marxizmus létezett, az, amiről Engelsszel együtt vallotta, hogy vezérfonal a cselekvéshez. Az olyan meg-megnyilvánuló kísérletek egyesek részéről — nemcsak a múltban, a jelenben is —, hogy éppen Leninre és a lenini tanításokra való hivatkozással szegjék szárnyát az alkotókészségnek, a leninizmus súlyos félremagyarázása és meghamisítása, hiszen a leninizmus maga az élő, önmagát állandóan meghaladó marxizmus.

*

Nem, vagy nemcsak e sorok írójának ügyetlensége, hogy „kifutott“ a rendelkezésére álló terjedelemből, mielőtt még továbbjutott volna fejtegetéseiben Lenin első munkáinál. Első és legfontosabb oka ennek a lenini mű roppant mérete, gazdagsága, gondolatébresztő ereje. Joggal kifogásolhatja e sorok olvasója, hogy valaki Leninről és a szociológiáról ír, és említést sem tesz Lenin osztálymeghatározásáról, a néptömegek szerepére vonatkozó fejtegetéseiről, forradalom- és államkoncepciójáról, a nemzeti kérdés tárgyalási módjáról, politikatudományi tevékenységéről, a pártról szóló tanításáról, az ideológiáról vallott nézeteiről és még sok minden másról, nem elemzi Lenin munkamódszerét. De ha arra gondolunk, hogy Leninről szólani annyi, mint *korunk marxizmusáról* beszélni, talán elnézik e sorok írójának is, hogy nem jutott tovább néhány idevonatkozó gondolatának körvonalazásánál. S mentségére szolgáljon az is, hogy végeredményben Lenint elsősorban nem kommentálni, hanem tanulmányozni, érteni, a leninizmust nem kérődzni, hanem az életbe átültetni kell.